

תקצירים בעברית

מתרגם בעל כורחו:

סמיר נקאש - סופר רב־לשוני בעידן של חלוקות לאומיות

אלמוג בהר ויובל עברי

מאמר זה מתמקד בסגנון הפואטי הרב־לשוני ביצירתו של סמיר נקאש, ורואה בו מקרה מבחן של כתיבה רב־לשונית במציאות ספרותית חד־לאומית וחד־לשונית, שבה פער חריף בין לשון הטקסט לבין ציפיות קהל הקוראים ולשונותיו. המאמר בוחן את יחסי השפות ביצירתו של נקאש בזיקה לתהליכים קולוניאליים ולאומיים, ובעיקר ההפרדה בין עברית לערבית כשפות אויבים, וההפרדה המודרניסטית בין הערבית המדוברת והכתובה, שרווחה הן בלאומיות הערבית והן בחוגים אקדמיים. המאמר שואל כיצד מאירה כתיבתו של נקאש מחדש את שורשי הפיצול המודרני, הקולוניאלי והלאומי, בין הערבית לעברית, בין ספרות ערבית לספרות עברית, בין השפה הספרותית לשפה המדוברת, בין מסורות אסלאמיות למסורות יהודיות ובין לשון מיעוט יהודית ללשון רוב ערבית. לצד המודל הפואטי הרב־לשוני, מאמר זה בוחן את היצירה של נקאש ביחס לסוגיית התרגום - לא רק תרגום בין ערבית לעברית בהיותן שתי שפות מובחנות, אלא תרגום כחלק בלתי נפרד מפעולת הכתיבה והדיבור. ריבוי המשלבים הלשוניים בכתיבתו של נקאש מייצר חללי תרגום מרובים, חלקם בתוך הטקסט עצמו, בין הלשונות המדוברות והכתובות, המתערבבות בתוך הטקסט ובתוך לשונם או תודעתם של הדוברים. לעיתים התרגום מתרחש במגע שבין שתי דמויות, ולפעמים בתפר שבין המחבר לטקסט ובין הטקסט לקוראים, ומהדהד את הפער שבין הדיבור לכתיבה.

**מסורתיות, היסטוריה, תרבות ותאוריה:
רעיונות לקריאה מחודשת בביוגרפיה של אלי כדורי ובכתביו**

חיה במבג'י-ספורטס

ההיסטוריון והאינטלקטואל היהודי אלי כדורי היה חוקר מוביל של המזרח התיכון המודרני, איש מדע המדינה וחוקר לאומיות באקדמיה הבריטית שאחרי מלחמת העולם השנייה. במאמר זה אראה כי "מסורתיות" בהיותה קטגוריה תרבותית-היסטורית, ביטוי של מודרניות יהודית במזרח התיכון ופרספקטיבה אנליטית, פותחת אפשרויות לקריאה מחודשת בביוגרפיה של כדורי ובכמה מעמדותיו. אטען כי מסורתיות כמיצוב ביניים וכעמדה תאורתית, אפשרה לכדורי לפתח חשיבה ביקורתית שאינה מחויבת להמשגות ולמערכות דיכוטומיות או לחשיבה המתיישבת עם שיחים ודימויים שבהם המסורת מנוגדת למודרנה ולקדמה. מסורתיות משמשת הנחת יסוד לטענתי, שבניגוד לדימוי שכדורי היה "שמרן", עמדותיו הולמות מגמות ביקורתיות בשיח האקדמי העכשווי, ובראשן ביקורת החילון והמודרניזציה. יתרה מזו, מסורתיות אפשרה לכדורי לפרק המשגות ודיכוטומיות מודרניסטיות רווחות ולכונן אותן מחדש.

יכולת זו של כדורי לא הייתה רק תוצר של מסורתיות, אלא גם של שורת הקשרים היסטוריים שעיצבו את עולמו התרבותי והאינטלקטואלי, כגון ההיסטוריה התרבותית והחברתית של משפחות האליטה היהודיות בבגדאד, ושל משפחת כדורי המורחבת במאות התשע-עשרה והעשרים, וחויית המעברים התרבותיים והפוליטיים בין עולמות וזיכרונות אימפריאליים, עוסמאניים ובריטיים, קרובים ורחוקים, לבין הלאומיות וגילוייה הרדיקליים בעיראק בשנות השלושים והארבעים. לכך נוספה מורכבותה של התודעה היהודית העיראקית המודרנית, שהייתה תמהיל של יסודות בבליים, ערביים ספרדיים ואנגליים, ואצל כדורי היא נעה בין בגדאד הקדומה, אל-אנדלוס, ספרד הנוצרית ולונדון המודרנית.

**סיפור יציאת מצרים: זיכרון יהודי-מצרי
בחוג "הנהגה היהודית" במצרים**

גיא ברכה

מ־1920 ועד להקמתה של מדינת ישראל ב־1948 פעל במצרים חוג של משכילים יהודים שכתבו בערבית ספרותית. חוג זה היה חלק משכבה אינטלקטואלית שהתקיימה במזרח התיכון מהמחצית השנייה של המאה התשע־עשרה. משכילים אלו הושפעו מתנועת התחייה הערבית (נְהֵדָה) ומהכתיבה הלאומית בשפה הערבית לאחר מלחמת העולם הראשונה. הם יצרו תנועה שכונתה "הנהגה היהודית", דהיינו תרבות יהודית בערבית ספרותית, שאימצה, שכללה והרחיבה את אסטרטגיות הכתיבה האינטלקטואלית הערבית של תקופתם, וביטאה שילוב של לאומיות מקומית, ציונות וזהות יהודית דתית. מאמר זה יתמקד בדרך שבה הציגו בני החוג הזה את העלילה העומדת במרכז חג הפסח, סיפור השיעבוד ויציאת מצרים. יוסף חיים ירושלמי טען שחג הפסח משמר את הזיכרון היהודי הקולקטיבי ואת זיכרון הגאולה הנצחי של עם ישראל, ומסמן את מצרים כגלות. המשכילים האלה הציגו את הסיפור הזה כסיפור המוכיח את הקשר הלאומי והתרבותי בין עם ישראל למצרים, ובאותה עת מחזק את הדת היהודית ואת הרגש הציוני.

בדיון מייצר מציאות:

הרומן "התמונות שעל הקיר" והערגה ל"תור הזהב" בעיראק

סיגל גורג'י

המאמר עוסק בתגובות לתרגומו לערבית של הרומן התמונות שעל הקיר (2015) מאת ציונית פתאל קופרווסר, ובמשמעויותיו של תרגום זה לדיון העכשווי על יהודים בעיראק. עלילת הרומן מגוללת את סיפורה הטראגי של נוריה, אישה יהודייה עיראקית המורדת במנהגי החברה הפטריארכאליים בעיראק במחצית הראשונה של המאה העשרים. היא מאבדת את שלושת ילדיה באסונות שונים, והבן הרביעי, שנולד לאחר מות אחיו הגדולים, בוחר, כמו יהודים רבים אחרים בשנת 1951, להגר עם הוריו לישראל. בעקבות המהדורה בערבית של הספר, יצרו אינטלקטואלים עיראקים קשר עם הסופרת והרבו לכתוב על אודותיה בתקשורת העיראקית, וגם היא עצמה כתבה בעיתונות העיראקית. התגובות לרומן מלמדות על הופעתו של שיח חדש בחברה העיראקית המבקש ללמוד ולהכיר את המיעוט היהודי שחי בעיראק, שרובו עזב אותה בשנות החמישים של המאה העשרים. יצירתה של פתאל קופרווסר, כמו יצירותיהם של יוצרים ישראלים אחרים ממוצא עיראקי, נמכרות, נלמדות ונקראות בעיראק. המאמר מציע שהסיבה לכך היא שהן ממלאות בעבור ציבור הקוראים את הפרק החסר על יהודי עיראק, שהושכח מדפי ההיסטוריה בארצם. פתאל קופרווסר ציינה שחוויה חוויה דומה במערכת החינוך הישראלית שבה התחנכה, שכמעט שאינה מזכירה את מורשתם ותרבותם של יהודי עיראק. המאמר מסכם וקובע כי העיראקים המאמצים יצירות של יהודים ממוצא עיראקי אינם עוסקים בישראליותם, אלא רואים בהם עיראקים משום שהם משמרים את מורשתם התרבותית של הוריהם.

היסטוריה חברתית של אליטות סוחרים לא־מוסלמיות בסוריה העוסמאנית: על קריירות בירוקרטיות ושייכות אימפריאלית

אביב דרעי

מאמר זה עוסק באליטה הכלכלית הלא־מוסלמית של דמשק העוסמאנית, ובוחר את השתלבותה הגוברת במנהל הפרובינציאלי לאחר המשבר הפיננסי של האימפריה בשנות השבעים של המאה התשע־עשרה. המאמר דן בביוגרפיות של כמה מבני האליטה הזאת, מתוך עיון ברשומות הפקידים (סג'לי־אחואל דפתרלרי) מאוסף משרד הפנים העוסמאני שבארכיון האימפריה באסתנבול, ומתמקד במשפחת פרחי, משפחת סוחרים ומלווי כספים יהודים שעבדו בשירות מושלי הפרובינציה משלהי המאה השמונה־עשרה. טענתי היא שלמרות השינויים והמשברים של התקופה, הצליחו משפחות הסוחרים המקומיות לשמר את כוחן, גם אם רק בחלקו, דרך קריירות ארוכות שנים במנהל הפרובינציה, במיוחד בתחום הכספים. הסוחרים קשרו את עתידם בגורל האימפריה דרך השתלבותם במנהל, קשר שהלך והתהדק בעשוריה האחרונים. מאמר זה תורם לדיון המתרחב במחקר בשאלת שייכותן של קבוצות לא מוסלמיות לאימפריה העוסמאנית, וטוען כי תפיסותיהן העצמיות של אליטות יהודיות ונוצריות ביחס לאימפריה התעצבו מתוך מיקומן החברתי ומתוך מסלולי החיים והקריירה הזמינים והאופייניים להן. לבסוף, המאמר דן בביוגרפיה של עבדו פרחי, איש מנהל הכספים המקומי, שבערוב ימיו היה נציג יק"א בחורן. הוא מדגים באמצעותה כיצד נקודת המבט האימפריאלית המוצעת כאן מאפשרת להבין את פעילותם של יהודים מקומיים אחרת מתיאורה הרווח בנרטיב הציוני; כלומר, השתלבות משמעותית במוסדות השלטון בשיח הציבורי ובכלכלה המקומית, לצד כלל האליטות העוסמאניות של התקופה.

**"בלאד מא פיהאש יהוד, מא פיהאש תאריח":
חקר "היהודים שלנו" במרוקו**

אורית ואקנין-יקותיאל

בין 1948 ל-1967 התרחשה במרוקו טלטלה דמוגרפית מן הגדולות בתולדותיה. בפרק זמן קצר עזבו אותה מרבית יהודיה, ועזיבתם הותירה במדינה חלל וסימני שאלה רבים. עם זאת, וביחס הפוך כמעט ל"היעדרם המסנוור" של היהודים, הגיע המחקר על יהודים אלה במרוקו בעשור האחרון לשיא חסר תקדים. המאמר עוסק בהיעדר הקהילה אל מול ריבוי המחקרים עליה, ומנתח נקודות מבט של "הנעזבים", תושבי מרוקו, על יהודי ארצם, כפי שהן באות לידי ביטוי בפרסומים אקדמיים שראו אור מעצמאות מרוקו (1956) ועד היום. המאמר עוקב אחר הקשר בין חקר היהודים במרוקו לבין שינויים שחלו בשיח ובתהליכים מקומיים וגלובליים, ואחר תהליך היווצרות הלגיטימציה למחקרם של ביטויים תרבותיים ייחודיים. המאמר טוען כי מעבר לקשר הברור בין חקר היהודים במרוקו לבין מהלכים ואירועים פוליטיים, התנופה המחקרית בנושא נבנית גם על דיאלוג מתמיד עם תפיסות קודמות של יהודים, ותפיסות של עתיקות יהודית. המאמר מראה כי בהיסטוריוגרפיה המקובלת היום "היהודי" הוא סמל וחלק מהתרפקות כוללת על עברה של מרוקו, והוא משתתף בדימיון מחודש של "מרוקאיות" (Moroccan-ness) פלורליסטית. כנסיבות האלה, למרות היעדרם הכמעט מוחלט מן הארץ, נותרו היהודים מרכיב ביצירת ה"מרוקאיות", ונהפכו לרעיון, לפרקטיקה שיחנית ולאמצעי תרפויטי למחצה בעיבוד תחושות האובדן שגרמה המודרנה.

”גַּרְשׁ נִינִי בֶן הָאֲמָה, אֲדֹנָי אִישׁ מְלַחְמָה”:
היחס למוסלמים בפיוט היהודי לדורותיו

הלל כהן

מאמר זה סוקר את היחס לאסלאם ולמוסלמים כפי שהוא משתקף בפיוטים שנכתבו בקהילות יהודיות תחת שלטון האסלאם מראשיתו ועד היום, במרחבים שונים, ומצביע על המאפיינים המשותפים לפיוטים האלה: הדגשת עליונות היהדות על האסלאם, זלזול במוסלמים, התמקדות בקשיי החיים של יהודים בארצות האסלאם ושאיפות נקם, לרבות ייחולים להרג המוני. מאפיינים אלו עומדים בניגוד מה לכרוניקות שכתבו יהודים תחת שלטון האסלאם, המזכירות לעיתים ”מלכי חסד” ומתארות גם תקופות של שלווה. מכאן נובעת המסקנה שפיוטים אלו אינם משקפים בהכרח את היחסים החברתיים בין יהודים למוסלמים, או את מעמדם הפוליטי של היהודים, אף על פי שהם מושפעים מהם, אלא מייחדים את סוגת הפיוט, הנותנת קדימות ל”אמיתות נצחיות” ולתפיסות גאוליות על פני שיקוף חיי היום-יום. נוסף על כך, המאמר מציע כי לעיתים שימשו הפיוטים כלי לשימור הריחוק החברתי בין יהודים למוסלמים דווקא בעיתות של קרבה ביניהם.

**כתביו של האב הישועי גספר ברזאו מהורמוז:
הרהורים על המושגים "דתיות" ו"אדיקות" במאה השש־עשרה**

לאונרדו כהן

המאמר מציג את ההשקפות שפיתח האב הישועי הראשון שביקר באי הורמוז, גספר ברזאו (1515-1553), בנוגע למורכבות היחסים החברתיים והבינ־דתיים, בין נוצרים, יהודים ומוסלמים. ברזאו הגיע לאי הורמוז (שבמפרץ הפרסי) בהקשר של ההתפשטות הימית של האימפריה הפורטוגלית. כמו כל אב ישועי, ברזאו היה חייב לדווח לרשויות המסדר על ההישגים והכישלונות שלו כמיסיונר, דרך מכתבים רבים, שלאחר מכן הפכו לתיעוד היסטורי חשוב ומיוחד. גספר ברזאו, במקור מהולנד, ראה בהורמוז אזור של מתירנות וחוסר משמעת. הוא אפילו כותב שמעולם לא הכיר מקום חוטא כל כך כהורמוז. עם זאת, מכתביו של ברזאו חושפים תיאורים אתנוגרפיים מעניינים, וגם מידה גבוהה של אמפתיה ושיתוף פעולה בין הקהילות הדתיות השונות באי. לצד ביקורתו העמוקה, ברזאו מתאר את מעלותיהם של מנהיגים דתיים יהודים ומוסלמים, תיאור המאפשר להבין את מידת הסובלנות ושיתוף הפעולה באי בין הקהילות במאה השש־עשרה.

**היידיש הפלסטינית ומשמעויותיה:
שפה ותרבות ערבית ביישוב האשכנזי בארץ ישראל-פלסטין
במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה**

יונתן מנדל

מאמר זה מבקש להאיר שני מקרי בוחן המעידים על הקשרי שפה ותרבות ערבית שהתקיימו בחברה האשכנזית בארץ בתקופה הטרומ-ציונית. המאמר טוען כי באמצעות קשרים אלו ניתן להבין בצורה טובה יותר את מקומה של החברה האשכנזית בארץ בתקופה הנחקרת, כחלק מ"בני הארץ", וכחברה שהייתה נתונה בתהליך של השתלבות במקום. מקרה הבוחן הראשון הוא היידיש שדובר בקרב העדה האשכנזית בארץ במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה – דיאלקט ספציפי המכונה גם "יידיש פלסטינית". מקרה הבוחן השני הן השפעות של שפה ותרבות ערבית על החברה האשכנזית בארץ בתקופה הטרומ-ציונית הנחקרת (הלוא היא תקופת "היישוב הישן"), המשתקפות מניתוח של מקורות היסטוריים כמו גם של ראיונות עכשוויים המהדהדים מציאות לשונית שהתקיימה בעבר.

המאמר מציג מציאות שפתית-תרבותית שנעלמה מן העין ומן האוזן. מלבד המציאות החברתית-פוליטית שעולה מניתוח לשוני זה, אני מבקש לטעון כי אולי דווקא ההשתלבות שסילמו "היידיש הפלסטינית" והשימוש בשפה הערבית בחברה היהודית, תרמו לעויינות, או לרתיעה, של התנועה הציונית מכל אחת משתי שפות אלו – היידיש והערבית – שהפכו לימים ליריבותיה הגדולות של העברית. תנועה לאומית יהודית שביקשה לקדם פתרון שאינו מבוסס על השתלבות, אלא על הפרדה בין הערבי ליהודי ובין הערבית לעברית, תוך כיבוש האדמה, השפה והעבודה, ביקשה גם לקעקע מציאות לשונית שהייתה, למעשה, הפוכה לחלוטין ממטרותיה.

צפאקציטוד: היסטוריה וזיכרון קולקטיבי כדרך לבניית התפוצה של יוצאי צפאקץ

חיים סעדון

מאמר זה בוחן את ה"צפאקציטוד": מכלול הקשרים, הרגשות והגעגועים של יהודים, מוסלמים ונוצרים, לחיים בעירם צפאקץ שבתוניסיה בתקופה הקולוניאלית. הצפאקציטוד הוא מכלול הזהויות שנוצרו בעבר וממשיכות לעצב את מחשבתם ואת חייהם של בני העיר שהיגרו ממנה, בדיאספורה שנוצרה בתקופה הפוסט-קולוניאלית. המאמר מרחיב על אודות כמה דמויות מבני ובנות צפאקץ, ובמיוחד על מרסל מחמוד רגי (Reggui). רגי, מוסלמי שהתנצר, היה דמות מפתח בגיבוש הקהילה הדיאספורית הצפאקצית, מיום שייסד ב-1967 את השנתון *La Diaspora Sfaxienne*, שגיבש סביבו את הקהילה. המאמר מציע לראות ברגי "מתווך זהויות", בזכות פעולותיו לשמירת הקשר וחיבור בין הקבוצות השונות שיצאו מצפאקץ. המקרה הנידון במאמר מאפשר לבחון שלבים בבניית דיאספורה: החיים בצפאקץ בתקופה הקולוניאלית; ההגירה לצרפת, לישראל ולמקומות נוספים; הקשר המתמשך עם העיר; בניית אמצעי הקשר בין יוצאי הקהילה בדיאספורה; ותהליכי שימור הקשרים והתכנים של הזיכרון הקולקטיבי. מעבר לכך, המקרה של הצפאקציטוד מיוחד בתחושת הייעוד של חברים בו. תחושה זו משודרת דרך מסר אוניברסלי של אחווה וסובלנות בין בני אדם, המסתמך על ניסיון חייהם בצפאקץ ובדיאספורה הצפאקצית.

שליחים ציונים? השליחים הערבים בתימן בשנות החמישים של המאה העשרים

מנשה ענזי

לאחר העלייה הגדולה מתימן (1948-1950) נשארו בתימן האמאמית כאלפיים יהודים, שחיו חיים נוחים, ויחסיהם עם המוסלמים היו בדרך כלל טובים. עם זאת, הקשרים של יהודי העולם עם יהודי תימן, שחיו תחת שלטון האמאם אחמד המיד אל-דין (1948-1962), היו מוגבלים בשל המרחקים הגדולים ובגלל המתוחות הפוליטית בתימן. שליחי הסוכנות היהודית היו מעוניינים להעלות לישראל גם את היהודים האלה. כדי להגיע אל הקהילות היהודיות ולעודד את יציאת היהודים מתימן נזקקו אנשי הסוכנות היהודית לעזרתם של שליחים שיבקרו בקהילות המרוחקות, והדרך שנבחרה לכך הייתה העסקת חברות הסעה ערביות. השליחים הערבים ביקרו בקהילות השונות, שכנעו את היהודים ואת המוסלמים לאפשר את יציאתם ולויו את השירות עד הגעתן לעדן. המאמר מתאר את דרכי הפעולה של השליחים ומסביר את הבחירה המפתיעה בהם, בחירה שמקורה בגורמים כלכליים ודתיים, ומראה כיצד היכרותם של השליחים עם נבכי הפוליטיקה התימנית המקומית אפשרה להם להצליח במשימתם. לטענתי, הפעלת שליחים ערבים היא מקרה בוחן דרכו אפשר ללמוד על שיתוף פעולה בין התנועה הציונית לבין השלטונות המוסלמים, שיתוף שעודד את יציאת היהודים. עבור הציונים הייתה זו תרומה משמעותית להקמת מדינת ישראל ולהגדלת אוכלוסייתה היהודית, ועבור המוסלמים אפשרה יציאת היהודים להלאים את רכוש היהודים, להרחיב את השטחים הפנויים במדינה ולסלק גורמים בעייתיים מבחינה פוליטית ודתית. המאמר עוקב אחרי שלבי העלייה מתימן ומציג את הגורמים להצלחת המבצע. לצד ההצלחה הוא בוחן את פגמי המפעל, ובהם פגיעות ביהודים וברכושם, וכן ההחלטה של חלק מן היהודים להישאר בתימן ולהתאסלם.

**בין תנזימאת לאמנציפציה:
שיחים מתחרים על מודרניות בכתיבתו של ר' יוסף חיים מבגדאד**

אבירם צורף

למן ראשית תקופת התנזימאת התגוששו במרחב המשרק העוסמאני פרשנויות ושיחים שונים ביחס להבנת משמעותן של רפורמות אלה. הכוחות האירופיים, שזכו לדריסת רגל באימפריה, ראו בעצמם מגני העדות הלא-מוסלמיות, וברפורמות ראו מעין מעבר מאסלאם נחשל לנצרות אירופית מתקדמת. לעומת זאת, השיח שקידם המרכז האימפריאלי ראה בתנזימאת מרכיב בניסיון להגן על לכידותה של האימפריה ועל היותה יחידה אחת. השיחים האלה הובילו לפרשנויות שונות בקרב הקבוצות המקומיות ביחס למקומן במסגרת הפוליטית שהתגבשה באזור. במאמר זה אבקש לבחון את הפרשנות למקום היהודים במסגרת הפוליטית בכתיבתו של ר' יוסף חיים (1834-1909), מי שמוכר כאחד מגדולי החכמים בקהילה היהודית בבגדאד בפרט, ובאימפריה העוסמאנית בכלל. במאמר אבקש להצביע על האופנים השונים שבהם הרי"ח מתאר את הפרשנויות השונות של התנזימאת, על רקע תגובותיהן של דמויות אחרות לסוגיה זו בקרב יהדות בגדאד. אטען כי אומנם הרי"ח שלל את המודל האמנציפטורי האירופי וזיהה בו נימה של גישה לגאולה שיש לדחות לחלוטין, אולם הוא אימץ אימוץ מסויג את המודל המודרניזטורי העוסמאני של התנזימאת, והציב אותו במסגרת המעניקה לו משמעות כשלב מוקדם ומסויג של גאולה יהודית.

החיים החברתיים של דבר לא חוקי: חשיש ויהודים בפלשתינה המנדטורית ובמדינת ישראל

חגי רם

בעזרת ספרות יפה, פרשנויות עיתונאיות ומסמכים רשמיים מאמר זה בוחן את השיח הציבורי היהודי על חשיש בארץ ישראל המנדטורית ובשני העשורים הראשונים לקיומה של מדינת ישראל. יהודי הארץ התנערו משימוש בחשיש בשל החשש מפני התבוללות יתר בלבנט, וראו בו עדות לנחשלות הקשורה למציאות החיים של ערביי המזרח התיכון. ידע קולוניאלי על חשיש (וגם פנטזיות אוריינטליסטיות) חיזקו את הפחדים האלה, שכן הוא סייע בהטמעת הטיעון שחשיש הוא חומר אוריינטלי המפיח רוח חיים בפתולוגיות הטמונות, כביכול, במנטליות הערבית. ידע זה המשיך להיות רווח גם אחרי הקמת מדינת ישראל והותאם למציאות החדשה: ריקון הארץ מאוכלוסייתה הערבית בנכבה, ואכלוסה מחדש ביהודים מהמרחב המוסלמי. חלק מהיהודים האלה השתמשו בחשיש בארצות מוצאם והביאו עימם את ההרגל לישראל, אחרים החלו לעשן חשיש בישראל בשל דחיקתם לשוליה החברתיים-אתניים. אף שעישון חשיש בישראל בשנות החמישים וברוב שנות השישים הוגבל לכמה אלפים מבני המעמד התחתון המזרחי, הוא הצית מחדש את חרדות מעמד הביניים מפני לבנטיניזציה ושיערוב המדינה היהודית, ובאותה העת סייע להפללת המזרחים ולדחיקתם לשולי החברה בישראל.

קולות יהודיים ברפובליקה האסלאמית של איראן

ליאור שטרנפלד

האם לנוכח המציאות החברתית, הדתית והפוליטית באיראן ויחסיה עם מדינת ישראל, יכולים יהודי איראן לדבר את אשר על ליבם, או שמא הם נמצאים במצב של "תקיה" (זהירות, הסתרות) נצחי? האם כל מה שהם מוסרים נועד אך ורק להבטיח את שלומם ומיועד לאוזני השלטונות באיראן, או אולי הם מנווטים את חייהם כיהודים ברפובליקה האסלאמית באופן מורכב יותר מכפי שאפשר לראות במבט מבחוץ? מאמר זה בוחן שאלות אלו באמצעות קריאת יחסי יהודי איראן עם שלטונות הרפובליקה האסלאמית לאורך ארבעים שנות קיומה, דרך כמה צמתים חשובים. המאמר בוחן את השיח הפנימי בתוך הקהילה היהודית בתקופת המהפכה ואת שיתופי הפעולה עם כוחות מהפכניים בקרב חברת הרוב המוסלמית, את מקומה של מלחמת איראן-עיראק בעיצוב יחסי מיעוט-רוב באיראן, את בחירת סיד מוחמד ח'אתמי לנשיאות, ואת התמורות שחלו בחברה האיראנית בעקבותיה, ואת בחירת מחמוד אחמדינג'אד אחריו, במיוחד לנוכח התבטאויותיו בנוגע לשואה. המאמר בוחן פרסומים של הקהילה היהודית, ספרי זיכרונות וראיונות של מנהיגי הקהילה בעיתונות הכללית. לבסוף, המאמר מראה שאין תחליף לבחינה מקרוב של קולות מתוך הקהילה כדי להבין את מצבם של יהודי הרפובליקה האסלאמית בתקופה של שינוי. ידיעות וניתוחים חיצוניים, הנסמכים על מקורות אופוזיציוניים בגלות יכולים לספק מידע מוגבל ומוטה. הצבה של הכתיבה על יהודים אל מול ההקשבה לקולות היהודיים מספקת תמונה אחרת בתכלית – הכתיבה על יהודים הציגה קהילה ופרטים הנתונים בסכנה תמידית בשל יהדותם וחיים בחד וסתר, ואילו כתיבתם של היהודים עצמם והשמעת קולם מראות את מורכבות החיים של מיעוט דתי.

**"שהטעיתי אומה גדולה כזו, וכבר עבר זמני":
מילנריוזם עוסמאני ו"דת האמת" בספר החזיונות לר' חיים ויטאל**

אסף תמרי

מאמר זה מוקדש לניתוח חלום אחד, יוצא דופן, המופיע בספר החזיונות – אוסף אירועים, חזיונות וחלומות, שחלם ר' חיים ויטאל (רח"ו, 1542-1620), מבכירי המקובלים בכל הדורות, שפעל בצפת, בירושלים ובדמשק, ושחלמו אחרים עליו. החלום מיוחס לדמות המכונה בו ה"פליל סעד אל דין דגל טומאת אומת כל הישמעאלים". בחלום סעד אל-דין מוצא הן את עיסא בן מרים, הן את מוחמד, מושפלים ומבוזים, מפני שהטעו את מאמיניהם ונתגלה שדתותיהם ריקות וזמנן עבר. על רקע זה המון הישמעאלים מחפש בחלום אחר "דת אמת" להחזיק בה, ומוצא אותה בדתם של ר' עקיבא ורח"ו, "ראש לכל דת היהודים". המאמר מציע הקשר לחלום, ובעיקר לפנטזיה העולה ממנו, פנטזיה של היפוך יחסי הכוח באמצעות הכרה פנימית מוסלמית ביהדות שהיא "דת האמת". זאת, הן על רקע קשריו הממשיים של רח"ו עם פלילים – דמויות סמכות דתיות מוסלמיות מקומיות, לכל אורך שנות חייו, והן על רקע השיח המילנרי המוסלמי התוסס במאה השש־עשרה, ובכלל זה הציפיות המשיחיות סביב שנת האלף ההיג'רית (1591/1592). המאמר קושר את החלום בדיון על אודות ה"קונפסיונליזציה" של האימפריה, היינו הידוק הזיקה בין דמותה הציבורית של האימפריה כאומה סוגית, לבין הדתיות הפרטית של נתיניה, והעניין העמוק בשאלת דת האמת שהייתה כרוכה בה. המאמר מציע לראות בחלום עיבוד יהודי רגיש, ברוח השיח המילנרי בן הזמן, הרוחם לצרכיו נרטיב נגד אסכטולוגי, צופי או אחר, כדי להמשיג את שאיפתו לשינוי ואת הכרתו במרקם העדין של יחסי הכוח באימפריה.

**מי צריך זהות יהודית-ערבית? על פוליטיקה של זהויות,
הון חברתי ואתיקה אקדמית**

ראובן שניר

המאמר עוסק במעמדה הציבורי של התרבות היהודית-ערבית בימינו בישראל ובשאלה האם היא פורחת או, לחילפין, נמוגה אוט אוט ונעלמת. בעקבות התמורות הפוליטיות במזרח התיכון והגירת יהודי ארצות ערב לישראל, בעיקר בשנות החמישים, חלו תמורות מהותיות בזהות היהודית-ערבית ובתרבות הרלוונטית, שהמאפיין הבולט בהן הוא שלאחר יותר מ-1500 שנה, אין הלשון הערבית משמשת עוד שפה שיהודים עושים בה שימוש לצרכים יומיומיים, בוודאי לא למטרות ספרותיות. אך האם התמורות הללו מבשרות סוף דרך או שמדובר בשלב חדש המבשר המשכיות גם אם בדפוסים תרבותיים שונים? טענה מרכזית במאמר היא שחוקרים המתעקשים שהזהות היהודית-ערבית עדיין שרירה וקיימת ושהתרבות הרלוונטית פורחת, אינם פועלים כאנשי אקדמיה חסרי פניות, אלא ממניעים זרים תוך אימוץ אסטרטגיות פופוליסטיות של פוסט־אמת שלמרבה הצער מתבססות גם באקדמיה, כאשר שיח מדעי פונה אל הרגש כדי לבסס תפיסות לא מבוססות מבחינה מדעית. המאמר מתייחס גם לפולמוס בנדון במסגרת דיוני קבוצת מחקר שעסקה ב"חיים יהודיים בהקשרים אסלאמיים מודרניים", שהתכנסה בשנה האקדמית 2018-2019 במרכז כץ ללימודי יהדות מתקדמים שבפילדלפיה.

תוגת הפילולוגים וכשלי הניסיון לקבור את הזהות והתרבות היהודית-ערבית

אורית בשקין, ננסי ברג, יורם מיטל ויובל עברי

בחיבור היסטוריוגרפי זה אנו מבקשים לעמוד על המשמעויות המרובות של המונח "יהודי-ערבי" ושל הייצוגים שלו בשיח הפוליטי, המחקרי והתרבותי בישראל. מאמר זה הוא תגובה לטיעונים שהעלה ראובן שניר המתפרסמים בגיליון זה. טענתנו היא כי היו, וישנו, חוויות יהודיות-ערביות רבות המעשירות את משמעות המונח בעבר ובהווה. זאת ועוד, אנו טוענים כי הזהויות היהודיות הערביות הן בעת ובעונה אחת מודרניות, נזילות, לאומיות וטרנס-לאומיות, ומשמעותן משתנה בהקשרים חברתיים, פוליטיים ותרבותיים שונים. הזהויות האלה מובעות בכתב, אך גם בתרבות אורלית ופופולרית שנוצרה בתקופה המודרנית, והופצה באמצעות הרדיו, הטלוויזיה והקולנוע. הן מובעות בשפה הערבית הקלאסית (פצחא), אך גם בלהגים ערביים מקומיים, כמו המצרית, העיראקית, השאמית, המרוקאית (דריג'ה) וכו'. זאת ועוד, אנחנו מבקשים לחשוב על זהות יהודית-ערבית בהקשרים רב-לשוניים ואימפריאליים, בשימת דגש על חברות רב-לשוניות דוברות לדינו, צרפתית, אנגלית, פרסית, תורכית-עוסמאנית, ארמית, ושפות אחרות; ועל זהויות מגוונות, איראניות, תורכיות, אירופאיות ואחרות. בסוף המאמר אנו עומדים על הקשרים שבין העבר להווה. אנו טוענים כי הזהויות הערביות-היהודיות זוכות להדים רבים בספרות העברית, שבה שולבו ומשולבים דרך תרגומים ועיבודים לתוך הקאנון העברי ולשוליים המאתגרים את הקאנון הזה טקסטים ערביים. הדיונים על היחסים בין העברית לערבית ועל זהות ערבית-יהודית בולטים בעיצובן של זהויות מזרחיות חדשות של סופרים, אומנים ואנשי קולנוע המטפחים את התרבויות הערביות של העבר כדי לשנות את הווה. אנו מבקשים לשאוב השראה מהגותם של יוצרים מזרח-תיכוניים, מוסלמים, יהודים ונוצרים, שאימצו תפיסות מכליליות ולא מדירות, לכבד לשונות מקומיות ודיאלקטים, ולהבין את תרבויותיהם של יהודי המזרח התיכון וארצות האסלאם בהקשרים נרחבים יותר, ולא לכפות על חברות מגוונות ועשירות מה שאפשר לקרוא לו מודל לאומי אליטיסטי, המתמקד בשפה אחת.